

1974

CDA
1974
1

GEREDE TWIJFEL

bijdrage tot de discussie
over de perspectieven
van onze economische ontwikkeling

Centrum voor Staatskundige vorming
Mauritskade 25, Den Haag
tel. 070-653934

Doctor Abraham Kuypersstichting
Dr. Kuypersstraat 5, Den Haag
tel. 070-606838

Jhr. mr. A. F. de Savornin Lohmanstichting
Wassenaarseweg 7, Den Haag
tel. 070-246791

GEREDE TWIJFEL

bijdrage tot de discussie
over de perspectieven
van onze economische ontwikkeling

DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE
PARTIJEN

De vorming van het CDA was voor de wetenschappelijke instituten van ARP, CHU en KVP aanleiding een vergaande vorm van samenwerking tot stand te brengen. Deze samenwerking kreeg onder meer gestalte in het sectiewerk, dat zoveel mogelijk gemeenschappelijk werd opgezet. De nota die thans wordt aangeboden bedoelt een basis te leggen voor het werk van de sociaal-economische secties.

Het leek de sectieleiding gewenst, alvorens een planning voor het sectiewerk te ontwerpen, eerst in eigen kring de discussie aan de orde te stellen, die allerwege aan de gang is over de perspectieven van de economische ontwikkeling.

Wij stuiten hiermee op de vragen van de economische groei, de schaarste aan grondstoffen, de verdeling van de welvaart, de inflatie etc. Het is een zeer omvangrijke en ingewikkelde problematiek, die wij bepaald nog niet meester zijn, maar die wel aanleiding geeft tot *gerede twijfel* of wij ons wel op de goede weg bevinden. Welnu, naar aanleiding van deze *gerede twijfel* is door de wetenschappelijke instituten een discussiestuk ontworpen.

Deze nota is de bewerking van een intensief overleg met de voorzitters van de sociaal-economische secties van het Centrum voor Staatkundige Vorming, de Dr. A. Kuiperstichting en de Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohmanstichting, resp. de heren Mr. R. J. Nelissen, prof. dr. B. Goudzwaard en drs. B. J. Udink. De bewerking is uitgevoerd door medewerkers van de drie stichtingen, resp. Mr. J. P. H. Thissen, drs. H. Borstlap (tevens rapporteur) en mevrouw E. Sleijser-Tegelaar.

Het doet ons genoegen dat onze instituten juist deze nota, waarin zo fundamentele zaken aan de orde worden gesteld, als eerste produkt van de samenwerking van de sociaal-economische secties kunnen uitbrengen.

Augustus 1974

Dr. G. H. Veringa
(Voorzitter Centrum voor
Staatkundige Vorming)

J. Smallenbroek
(Voorzitter Dr. A. Kuiperstichting)

Dr. I. N. Th. Diepenhorst
(Voorzitter Jhr. Mr. A. F. de
Savornin Lohmanstichting)

INHOUD

I. INTRODUCTIE	7
Uitgangssituatie	7
Camouflagegevechten	8
Opzet	8
II. WAARSCHUWINGEN	9
Industriële expansie	9
Grondstoffen	10
Energie	12
Milieu	12
Derde wereld	14
III. TWIJFELS EN OPGAVE	16
Twijfels	16
Opgave	17
IV. ENKELE INVALSCHOEKEN VOOR EEN BELEID	19
Maatschappelijke orde	19
— Centralisatie/Decentralisatie	19
— Toegroeien naar verantwoordelijkheid	20
— Keuzeruimte zichtbaar maken	20
— Inflatie	21
Beleidsvoorstellen	21
— Grondstoffen	22
— Energie	23
— Milieu	24
— Derde wereld	24
— Onderzoek	26
V. CONSEQUENTIES VAN HET BELEID	27
Verdeling	27
Collectieve sector: herwaarderen	28
Particuliere sector	29

I. INTRODUCTIE

Deze nota beoogt een aanzet te geven voor een gezamenlijke bezinning binnen de wetenschappelijke instituten van ARP, CHU en KVP omtrent onze koers op sociaal-economisch terrein. Opzet is te komen tot een poging tot stellingname in de discussie over de perspectieven van onze economische ontwikkeling, gelet op de betekenis van deze discussie voor het verdere verloop van het gehele sociaal-economische gebeuren.

Ter introductie het volgende. Wanneer wij binnen het groeiende Christen Democratische Appèl voor elkaar en voor derden herkenbaar willen worden aan een zekere omlijning van onze koers op sociaal-economisch terrein, dan zullen wij voortdurend moeten proberen de wezenlijke vragen te onderscheiden van de minder wezenlijke. In onze keuze van probleemvelden en in de onderlinge relaties, die wij daarin onderkennen, ligt al een niet onbelangrijk deel van onze gezindheid opgesloten.

Slagen wij er niet in, in deze zin een rangorde van kernpunten aan te geven, dan lopen wij het gevaar op een zeker moment alles wat zich aan ons voordoet van gelijk gewicht te achten en dat moet vroeg of laat zowel bij kiezers als bij gekozenen tot desoriëntatie leiden. Dan kan de politiek als zodanig in diskrediet raken, wanneer deze desoriëntatie ons bijvoorbeeld er toe zou verleiden fundamentele kwesties door het aangaan van compromissen verdacht te maken of anderszins ondergeschikte punten kunstmatig op te schroeven.

Uitgangssituatie

De geïndustrialiseerde westerse landen hebben na de tweede wereldoorlog een gigantische economische ontwikkeling doorgemaakt. Ons land heeft zich zonder al te veel problemen bij de koplopers kunnen handhaven. Wij zijn een zeer rijk en welvarend land met goede, dikwijls uitstekende basisvoorzieningen op o.m. het terrein van het onderwijs, de volksgezondheid, de sociale voorzieningen, de woningbouw. Wij zullen het er over eens zijn, dat al deze voorzieningen verder verbeterd kunnen worden, maar het kan moeilijk ontkend worden dat het steeds meer marginale verbeteringen betreft, zeker wanneer wij het huidige niveau van deze voorzieningen vergelijken met dat van voor en vlak na de laatste oorlog of met de huidige nood elders in de wereld.

Ondanks onze nationale voorspoed echter lijkt het erop, dat de strijd om de vruchten van onze welvaart heviger wordt naarmate wij er allen meer deel aan krijgen. Het blijkt bovendien dat de nationale inkomensverdeling in toenemende mate ook als een zelfstandige en van andere doeleinden min of meer

geïsoleerde inzet wordt van de politieke strijd, getuige de recente verkiezingscampagnes van de Partij van de Arbeid en de VVD met als inzet de inkomensnivellering. Wij wekken als christen-democraten de indruk voorshands niet goed raad te weten met dit verkiezingsthema. En wanneer wij dit door anderen aangewezen strijdtoneel toch betreden, dan lopen wij het risico, dat onze inbreng beperkt blijft tot een voorzichtig pleidooi voor de middengroepen.

Camouflagegevechten

Ons bekruipt steeds meer het gevoel dat het geïsoleerd aan de orde stellen van de nationale verdelingsvragen, in feite behoort tot de camouflagegevechten in de Nederlandse politiek. Zeer fundamentele vragen blijven daarbij onbeantwoord, omdat niet alle belanghebbenden zich kunnen verweren. Wij verdelen minder eerlijk, dan wij zelf dikwijls voorgeven. De nog steeds oplopende inflatie toont aan, dat verschillende groepen de te verdelen ruimte, althans voor zichzelf, groter achten dan deze in feite is. Onze arbeidsrust wordt inflatoir gefinancierd en dat treft vooral de ongeorganiseerde mensen en volken buiten de geïndustrialiseerde wereld.

Bovendien dreigen wij hiermede de toekomstige bewoners van deze wereld te treffen. Hier stuiten wij op de beangstigende waarschuwingssignalen die ons de laatste jaren van vele kanten bereiken over de gevolgen van een voortgezette economische onwikkeling zoals deze zich de laatste jaren in de geïndustrialiseerde wereld heeft voorgedaan. Onze generatie dreigt zich een onevenredig deel toe te eigenen van al datgene dat de schepping de gehele mensheid biedt.

Welnu, het zijn naar onze opvatting deze beheers- en internationale verdelingsvragen die thans in zekere zin vooraf moeten gaan aan de veelheid van problemen die zich op het sociaal-economische terrein aan ons (zullen) voordoen. Het zijn tevens de vragen die besloten liggen in het ons toevertrouwde mandaat, de aarde te bewerken en te bewaren; wij zijn rentmeesters, beheerders van Gods schepping.

Opzet

In deze nota zullen we eerst een korte schets geven van de economische ontwikkelingen, waarover wij ons de laatste jaren in toenemende mate ongerust maken („waarschuwingen”). Vervolgens willen wij hieruit voorlopig concluderen, dat wij twijfelen aan de kansen op een ongestoord verloop van deze ontwikkeling in de nabije toekomst en vandaar uit willen wij proberen enkele aanzetten te geven voor een hernieuwde bezinning op onze verantwoordelijkheid terzake („twijfels en opgave”). In hoofdstuk IV willen we proberen enkele aanbevelingen voor een concreet beleid te doen.

In een laatste hoofdstuk geven wij — bij wijze van indicatie — enige consequenties aan van het bepleite beleid.

II. WAARSCHUWINGEN

De ontwikkeling van onze welvaart roept bij velen verschillende, dikwijls tegengestelde reacties op. Er is enerzijds het besef, dat de economische groei ons onmiskenbaar voorspoed heeft gebracht, waarvoor wij alleen maar heel dankbaar kunnen zijn, anderzijds de angst dat als wij zo doorgaan die voorspoed ondermijnd dreigt te worden en wij armer in plaats van rijker zullen worden. Van verschillende kanten bereiken ons noodsignalen, die ons willen waarschuwen voor de gevolgen van een voortgaan van de huidige economische ontwikkeling. In het hierna volgende willen wij ingaan op de kenmerken van de industriële expansie en de gevolgen voor de wereldgrondstoffen-voorraad, de energievoorziening, het milieu en de positie van de derde wereld.

Industriële expansie

De industriële ontwikkeling zoals die vanaf het eind van de 18e eeuw in de Westelijke wereld is ingezet, heeft een fundamentele wijziging gebracht in de wijze waarop en de mate waarin wij natuurlijke grondstoffen exploiteren. De mensheid was daarvòr in een overwegend agrarische samenleving voor de materiële behoeftenvoorziening in hoofdzaak aangewezen op hetgeen steeds opnieuw met een zekere regelmaat beschikbaar kwam als opbrengst van het natuurlijke systeem: vooral landbouw- en veeteeltprodukten en visvangst. Men gebruikte wind- en waterkracht als energiebron. Het organische afval van de produktie en consumptie kon eenvoudig in het natuurlijke systeem worden opgenomen. Kortom: er was sprake van een gesloten kringloopsysteem met uiteraard de permanente stroom lichtenergie van de zon. Groei en toename van de produktie was in dit systeem alleen mogelijk door een meer en efficiënter gebruik van steeds opnieuw met een zekere regelmaat ter beschikking komende natuurlijke opbrengsten en energiebronnen.

De industriële ontwikkeling werd pas mogelijk, nadat de technologische ontwikkeling de weg had vrijgemaakt voor het exploiteren van grondstoffen op steeds grotere schaal. Wij moeten ons er goed van bewust zijn, dat hiermede geheel nieuwe ontwikkelingen werden ingezet. Tot dan toe immers werd in hoofdzaak alleen gebruik gemaakt van al datgene dat het natuurlijke systeem *continu* met een zekere regelmaat oplevert; van nu af aan werden op steeds grotere schaal *beperkt voorradige* grondstoffen aangesproken.

Wij zouden dit een *eerste kenmerk* willen noemen van de industriële ontwikkeling: de verdere uitbouw van onze welvaart werd pas mogelijk nadat in

toenemende mate beslag werd gelegd op de wereldgrondstoffen die in tegenstelling tot de telkens opnieuw vrijkomende opbrengsten van het natuurlijke systeem, eens zullen opraken.

Een *tweede kenmerk* is de *exponentiële toeneming* van o.m. de bevolking, de industriële produktie, de milieuvervuiling en het grondstoffenverbruik. Exponentiële groei betekent: een vaste verdubbelingstijd. Een bekend voorbeeld is de waterlelie in een vijver, die zich elke dag verdubbelt; stel dat na dertig dagen de gehele vijver bedekt zal zijn met waterlelies, dan bemerken wij er pas wat van tegen het eind: op de 28e dag is een kwart van de vijver bedekt, op de 29e dag de helft, en op de 30e dag is de gehele vijver bedekt. Deze constante verdubbelingstijd stelt ons dus, zonder voorkennis over de aard van de ontwikkeling, voor grote verrassingen, omdat ernstige ontwikkelingen pas laat als zodanig herkenbaar worden en er niet veel tijd meer is om tegenmaatregelen te nemen. Daarom zegt men wel, dat exponentiële groei in feite geen groei is maar het begin van een explosie.

Een *derde centraal element* is de onderlinge samenhang tussen de bevolkingstoename, industriële produktie, de milieuvervuiling, het grondstoffenverbruik. Industriële expansie wordt bv. mogelijk gemaakt door de exploitatie van grondstoffen; de bevolking kan toenemen mede ook vanwege de groeiende voedselproduktie. De positieve groeitendenzen versterken elkaar, maar de negatieve ook. Voortzetting van de industriële groei kan betekenen een toenemend beslag op de eindige grondstoffenvoorraad, toenemend energieverbruik, een toenemende milieuvervuiling en daardoor een afnemende voedselproduktie en bevolkingsgroei.

Door deze onderlinge samenhangen zijn deeloplossingen niet mogelijk. De verdere groei van de industriële produktie is als het ware afhankelijk van de totale „ruimte” die het milieu, de grondstoffenvoorraad en de energievoorraad in beslag nemen. Met andere woorden: verruiming van de één gaat ten koste van de andere factoren in het samenhangende ontwikkelingsproces.

Grondstoffen

Berekeningen over de absolute grondstoffenreserves hebben altijd iets speculatiefs; het zijn vermoedens, schattingen waarbij veelal geen rekening wordt gehouden met voortgang in de techniek van opsporing en exploitatie, noch met de eventuele extra financiële inspanning die huidige of toekomstige generaties zich willen getroosten. Men spreekt dan ook liever van „met de huidige stand der techniek bewezen” (gevonden) reserves en van economische voorraden: exploitatie is mogelijk tegen de thans geldende prijzen. Daarom ook zijn de berekeningen van Meadows, die onder meer zijn weergegeven in het rapport van de Club van Rome, van vele zijden bekritiseerd.

Dit rapport komt tot de conclusie, dat uitputting van de thans bekende grondstoffenreserves snel naderbij komt: op basis van de *huidige gebruikscijfers* verwacht men binnen 25 jaar uitputting van een aantal onvervangbare grondstoffen als goud, kwik, zilver, tin en zink. Het rapport geeft ook verbruikscijfers weer waarbij rekening wordt gehouden met de groeiende wereldbevolking. Deze berekeningen zijn allerm minst overbodig, omdat de wereldbevolking met een jaarlijkse groei van 2,2% in ruim 30 jaar zal verdubbelen (in 2010: 7 miljard mensen). Het beangstigende daarbij is, dat deze verdubbeling (wanneer wij uitgaan van geboortecijfers op het niveau van de vervangingswaarde, d.i. een gemiddelde van twee kinderen per gezin) in het jaar 2010 een gegeven is dat moeilijk is te beïnvloeden: de moeders van de kinderen van straks zijn nu al geboren. Een beleid gericht op afremming van de bevolkingsgroei¹ zal derhalve pas na verloop van tientallen jaren voluit effect kunnen hebben.

Welnu, uitgaande van een exponentieel toenemende vraag (als gevolg van de groeiende wereldbevolking en een toenemend gebruik per hoofd van de bevolking) variëren de berekeningen in het rapport van de Club van Rome van de uitputting van de wereldgoudreserves na 9 jaar tot die van de steenkolenreserves na 111 jaar. Berekeningen van de uitputting van vijf maal zo grote reserves leveren geringe verschuivingen op: goud zou er zijn voor 29 jaar, steenkool voor 150 jaar.

Inmiddels is prof. Böttcher tot een nadere onderscheiding gekomen m.b.t. de grondstoffenreserves. Hij onderscheidt thans vier categorieën grondstoffen: 'De eerste categorie bestaat uit elementen die in onuitputtelijke hoeveelheden goedkoop beschikbaar zijn, zoals silicium, calcium, chloor, zuurstof en stikstof. De tweede categorie bestaat uit elementen, die weliswaar overvloedig voorkomen, doch waarvan de tegen lage kosten winbare voorraden geleidelijk uitgeput raken, zodat de winning relatief kostbaarder wordt. Voorbeelden zijn aluminium, ijzer, zwavel, kalium, jodium. De derde categorie bestaat uit betrekkelijk schaarse elementen, waarvan de bekende wereldvoorraden weliswaar voor minstens vijftig jaar toereikend zijn, doch waarvoor toch geldt, dat de mensheid bezig is snel de voorraden uit te putten (koper, lood, tin en uranium zijn voorbeelden). Tenslotte zijn er elementen waarvan de bekende reserves nauwelijks voor vijftig jaren toereikend zijn (goud, zilver, kwik, platina zijn voorbeelden)'.²

¹ Wellicht meer dan wij ons bewust zullen zijn, is de groei van de bevolking in de industrielanden hier van belang: een inwoner uit de Verenigde Staten gebruikt $50 \times$ zoveel energie als een inwoner van India; de betekenis van geboortebeperving in rijke geïndustrialiseerde landen kan moeilijk onderschat worden.

² *Selectieve groei; theorie en praktijk*, Nederlandse Maatschappij voor Nijverheid en Handel, Haarlem, mei 1974.

Energie

Het energieverbruik is in de rijke geïndustrialiseerde landen enorm gestegen. Zonder de beschikbaarheid van goedkope energie in ruime hoeveelheden zou de economische expansie van de afgelopen jaren onmogelijk geweest zijn. Daar komt bij, dat de vele toepassingsmogelijkheden van energie deze voorziening tot een centraal instrument maken in de huidige discussies over de perspectieven van onze industriële expansie. Energie immers stelt ons in staat de ruwe grondstoffen om te vormen tot bruikbare voorwerpen, maar ook tot het corrigeren van vele nadelige neveneffecten van dit omvormingsproces. Recycling vraagt energie, evenals milieuzuiveringsinstallaties.

Het energieprobleem onderstreept het grondstoffenprobleem, vanwege het beslag op de voorraden fossiele brandstoffen: 90% van het gas, de olie en de kolen die beschikbaar komen wordt voor de energievoorziening aangewend; de overige 10% is grondstof voor de industrie, met name de chemische. Deze in de loop van honderden miljoenen jaren door de natuur opgepote zonne-energie is eindig. De gas- en aardolievoorraden zullen volgens de berekeningen tamelijk snel de grenzen naderen, steenkool blijft in ruimere mate beschikbaar. De voorraden teerzand en schalieoliën zijn van belang, waarvan de exploitatie mogelijk wordt indien de prijzen van olie verder stijgen. De exploitatie van deze grondstoffen zal echter veelal begrensd worden door milieu-overwegingen.

Kernsplitsing (later wellicht kernfusie) wordt onder meer beperkt door de beperkte voorraden uranium (dit is voor zg. snelle kweekreactoren van minder belang vanwege een veel groter rendement). Voorts blijven er bezwaren uit veiligheidsoverwegingen: gevaar voor rampen en het stralingsgevaar van het radioactieve afval. Het koelingsprobleem zal bovendien thermische vervuiling opleveren. Kernfusie zou geheel nieuwe perspectieven bieden, maar het ziet er niet naar uit dat spoedig deze energievoorziening verwezenlijkt zal kunnen worden.

Milieu

In kwantitatieve zin is er over de vervuiling van water, lucht en bodem nog niet veel bekend: wij maken er ons pas sinds een aantal jaren zorgen over vanwege de omvang die de vervuiling thans dreigt aan te nemen. De natuurlijke kringlopen zijn op een zeker moment niet meer in staat de enorme hoeveelheden afval in het natuurlijke proces af te breken. Wij dreigen hiermee het evenwicht in de natuur te verstoren tussen het afbreken van de verontreiniging en de opbouw van nieuwe stoffen.

Kenmerkend voor de vervuiling is het effect op wereldschaal: er is lood in de Groenlandse ijskap en DDT in het lichaamsvet van Eskimo's. Kenmerkend is voorts de vertraging in het zichtbaar worden van nadelige effecten van de vervuiling, nadat de vervuiling heeft plaats gehad. Een voorbeeld: de DDT-

opeenhoping in de oceanen is het gevolg van het overmatig gebruik van DDT ter verhoging van de landbouwopbrengsten, dat jaren geleden is begonnen. Dit vergif wordt langzaam via de rivieren afgevoerd. Er is berekend, dat wanneer wij vanaf 1970 het DDT-gebruik hadden verminderd, pas na 1995 een vermindering van dit vergif in de oceanen merkbaar zou worden. De stroom milieuverontreinigende stoffen is dus enige jaren onderweg. Dit alles kan een *dubbel vertragingseffect* tot gevolg hebben. Allereerst zal de vertraging in het zichtbaar worden van de nadelige effecten, het doorzien van de noodzaak tot tijdig ingrijpen bemoeilijken; is eenmaal tot een beleid besloten, dan zullen, alweer vanwege de vertragingseffecten, tegenmaatregelen pas op langere termijn resultaat hebben.

De toeneming van de vervuiling hangt nauw samen met de groei van de bevolking en van de industriële productie. Het energieverbruik neemt toe met de bevolkingsgroei. Bovendien stijgt het energieverbruik per jaar per hoofd van de bevolking. In meer dan 90% van onze energiebehoefte wordt voorzien door het verbranden van fossiele brandstoffen (steenkool, olie, aardgas) met als gevolg een grote toename van het kooldioxyde-gehalte (CO_2) en zwaveldioxyde (SO_2) in de lucht. Dit is de zg. thermische verontreiniging (verhoging van de temperatuur van de atmosfeer) die klimatologische effecten kan hebben als gevolg van het zg. broeikaseffect. Deze atmosferische vervuiling kan de filtering van de zonnestraling beïnvloeden en daarmee kan de meest elementaire energiebron die wij hebben gevaar lopen.

Wat hier dreigt is, dat niet alleen beperkt voorradige reserves in toenemende mate worden aangesproken (de 'stock'), maar dat daardoor bovendien al datgene dat continu met een zekere regelmaat ter beschikking komt (de 'flow') in gevaar wordt gebracht.³

Er is in meer dan één opzicht een relatie tussen milieuvervuiling en voedselproductie. Enerzijds zijn er milieuvervuilende methoden in gebruik ter verhoging van de voedselproductie (kunstmest en pesticiden). Anderzijds wordt de voedselproductie via een omweg bedreigd door de milieuvervuiling. De thermische verontreiniging immers beïnvloedt de straling van de zon en daarmee loopt de voor de vorming van de primaire voedselproductie (planten) onmisbare energiebron gevaar. Ook de secundaire voedselproductie (dierlijk voedsel) loopt gevaar als gevolg van het gebruik en de lozing van giftige stoffen in industrie en handel. Dit nog afgezien van de kostbare en verspillende omweg van primaire voedselproducten, wanneer deze gebruikt worden als voedsel voor onze secundaire voedselproducenten: 90% van de waarde van de primaire voedselproductie gaat aldus verloren. De toenemende vleesconsumptie in de rijke landen wordt in een wereld, waarin 2 op de 3 kinderen in de niet-

³ Drs. J. van den Belt, ir. J. Smit en drs. J. van der Straaten, *Enige economische aspecten van de problemen rond milieu en eindigheid*, Mens en Milieu deel I, Beheerste Groei, uitgave Stichting Toekomstbeeld der Techniek, Den Haag.

geïndustrialiseerde landen ontoereikend gevoed worden, een beangstigende ontwikkeling, zeker wanneer het de zg. bio-industrie betreft, waarvan wij ons ook op andere gronden moeten afvragen of wij haar wel in deze mate in stand mogen houden.

Derde wereld

In de discussies over de problematiek die wij hier aan de orde stellen, wordt dikwijls naar voren gebracht, dat de landen in de derde wereld niet het slachtoffer mogen worden van een beleid in de rijke landen, gericht op het behoud van het milieu en het zuiniger omgaan met schaarse grondstoffen. De intentie die achter deze opvatting steekt, lijkt ons volkomen juist; het is echter allerm minst duidelijk wat het effect van een matigingsbeleid in de rijke landen zal zijn voor de arme landen.

Enerzijds is er de kans dat de vraag naar grondstoffen zal afnemen wanneer de industriële produktie in de rijke landen afneemt. Zeker op korte termijn kan dit de inkomsten van de grondstoffen producerende landen treffen. Anderzijds valt moeilijk te betwisten, dat ook de derde wereld er, zeker op wat langere termijn bezien, alle belang bij heeft dat er zuiniger en voorzichtiger wordt omgegaan met schaarse grondstoffen en met ons milieu. Wij behoren tot de 20% van de wereldbevolking die 80% van het grondstoffenverbruik voor zich opeist. De kans op enige welvaartsgroei per hoofd van de bevolking in de arme landen wordt eenvoudig onmogelijk gemaakt indien wij ons aandeel in dit beslag op schaarse grondstoffen niet terug brengen.

Behalve dit beschikbaar blijven van voldoende grondstoffen en een leefbaar milieu speelt ook een andere overweging hierbij een rol; wij doelen op de mentaliteit, op de gezindheid die zich van een volk kan meester maken. De problemen van de welvaartsmaatschappij zijn voor veel landen in de derde wereld als het ware nog 'toekomstmuziek'. Niettemin maken verschillende leiders in de derde wereld zich nu al bezorgd voor een economische ontwikkeling in hun landen naar Westers model. D.w.z. een groei primair gericht op het vergroten van de particuliere consumptie, een groei gebaseerd op een verspilling van grondstoffen met schadelijke neveneffecten op het leefmilieu, hoog ziekteverzuim en geringe arbeidsvreugde. Een heroriëntering van onze economische ontwikkeling zal van meetaf deze leiders tot steun kunnen zijn.

Er is nog een element in de relatie tussen arme en rijke landen dat wij hier ter sprake willen brengen, dat zeker past in dit hoofdstukje 'Waarschuwingen'. Door de energiecrisis zijn wij ons veel meer dan voorheen bewust geworden van economische afhankelijkheidsrelaties in een politiek verdeelde wereld. Het is moeilijk te overzien hoe de prijzen op de wereldgrondstoffenmarkten zich zullen ontwikkelen in de nabije toekomst. Vast staat in ieder geval, dat de recente prijsstijgingen effecten hebben op de internationale inkomensverdeling. Het ziet er naar uit, dat onze houding ten opzichte van de derde wereld daar-

WAARSCHUWINGEN

door, zeker wat betreft de grondstoffenproducerende landen, iets van haar vrijblijvendheid zal verliezen.

Het wordt de vraag, hoe wij in het rijke Westen op deze prijsverhogingen reageren. Accepteren wij deze aanzet tot een andere internationale welvaartsverdeling, d.w.z.: accepteren wij de relatieve verarming, dan zal dat o.m. te merken zijn in de afremmende werking die van deze prijsstijgingen uitgaat op onze bestedingsmogelijkheden. Accepteren wij de prijsverhogingen niet, dan blijven de vragen naar een rechtvaardiger internationale inkomensverdeling in feite onbeantwoord, en wordt de strijd uitgevochten ten koste van een internationale inflatiespiraal (stijgende prijzen van onze industriële exportproducten) met verdelingseffecten waarvan wij het ergste moeten vrezen.

Want dat moeten wij goed beseffen: het effect van de inflatie is, dat wij de verdelingsvragen niet beantwoorden naar normen van rechtvaardigheid. Wij zien in ons land dat het inflatiepercentage thans de 10% overschrijdt. Daarbij moeten wij bedenken dat deze inflatoire ontwikkeling door een nationale overheid voortdurend is tegengewerkt. Die rem is er internationaal niet; een internationaal orgaan met voldoende gezag is er niet. Wat hier dreigt, is een machtsstrijd wanneer wij, door het verder aanwakkeren van deze internationale prijsontwikkeling, als rijke Westerse landen aan de arme landen elk perspectief op enige welvaartsgroei ontnemen.

III. TWIJFELS EN OPGAVE

Twijfels

De meeste deelnemers aan de discussie over de perspectieven van de economische ontwikkeling zijn ruwweg in twee kampen in te delen: er is enerzijds een groep voor wie het vast staat, dat ter voorkoming van rampzalige ontwikkelingen onze economische groei heel bewust afgeremd moet worden. Anderzijds is er een groep, die van mening is dat juist een toenemende economische groei nodig is om met de extra gecreëerde middelen de nadelige neveneffecten van de groei te corrigeren.

Van de eerste opvatting getuigen o.m. het boekje 'Barsten in de groei'⁴ van de PPR en 'Blauwdruk voor overleving'⁵ van de Raad voor Milieudefensie. De tweede opvatting is de traditionele overtuiging die dikwijls nog wordt aangeprezen als de 'politiek van het gezonde verstand', die wars is van 'romantische' experimenten met datgene dat ons nu juist zoveel voorspoed heeft gebracht.

Indien deze typering van de gangbare standpunten juist is, dan zou het ons moeilijk vallen, dit strijdperk overziende, ons bij een van beide aan te sluiten.

Bij de eerste groepering niet, omdat de doelstelling, dat de economische groei afgeremd moet worden, niet past bij onze onzekerheid over de uiteindelijke effecten van een beleid, gericht op het normeren van de economische ontwikkeling naar maatstaven van milieubehoud, zuinigheid met schaarse grondstoffen, en het overbruggen van de welvaartskloof tussen rijke en arme landen. *Onze zorg is niet de economische groei als zodanig; onze zorg is het voorkomen dat deze tot stand komt ten koste van ons milieu, of ten koste van de beschikbaarheid van voldoende grondstoffen voor toekomstige generaties of ten koste van de ontwikkelingskansen van de derde wereld.* De kans dat het in mondiaal perspectief bezien mogelijk zal zijn deze beleidsoverwegingen tegelijkertijd te realiseren wordt groter naarmate met inachtneming van deze restricties, toch groei gerealiseerd kan worden. De economische groei moet in onze opvatting niet afgeremd worden als doelstelling op zichzelf.

Aan de andere kant voelen wij ons evenmin aangesproken door de tweede groep, vanwege het gemak waarmee men de nadelige effecten bij een voort-

⁴ *Barsten in de groei*, redactiecommissie met o.m. Leo Jansen, Wereldvenster, 1974.

⁵ *Blauwdruk voor overleving*, Nederlandse vertaling en bewerking van *Blueprint for Survival*, door o.m. W. van Dieren, Contact, Amsterdam, 1973.

gang van de huidige economische ontwikkeling denkt te kunnen corrigeren. Het is typisch een 'beleid in de marge'; de gevolgen van de kwaal worden bestreden, niet de oorzaken. De ingreep moet naar onze opvatting dieper snijden; het gezwel is aanmerkelijk kwaadaardiger.

Waar staan wij nu zelf?

Allereerst willen wij vaststellen, dat het buitengewoon lastig is om op basis van de cijfers van bijvoorbeeld het rapport van de Club van Rome een beleid uit te stippelen; de deskundigen zijn het niet eens over de cijfers en spreken elkaar tegen. Wij moeten eenvoudig concluderen, dat het niet mogelijk is cijfermatig vast te stellen wat deze aarde kan dragen. Wij kunnen niet precies becijferen wanneer de voorraad van enkele vitale onvervangbare grondstoffen uitgeput zal zijn, noch wanneer de absolute grens van milieuaantasting bereikt is.

Wat wij wèl weten is, dat er aanwijzingen zijn die er op duiden dat wij de kans lopen bij een voortgang van de huidige industriële expansie onherstelbare schade te berokkenen aan de levenskansen van de huidige en toekomstige generaties. Wanneer wij ons een voorstelling proberen te maken van wat het verrassingseffect van de exponentiële groei in het grondstoffenverbruik en het vertragingseffect in bijvoorbeeld de bevolkingspolitiek en het milieu-zuiveringsbeleid kunnen aanrichten, dan moeten wij ons afvragen of wij deze risico's mogen lopen. Hoe kunnen wij een berustende houding ten opzichte van deze kritische ontwikkelingen ooit verantwoorden?

Opgave

Maar wij kunnen evenzeer de vraag stellen hoe wij een beleid kunnen baseren op wat wij zouden willen noemen een *gerede twijfel* over een goede afloop van de huidige ontwikkelingen.

Wel, wat ons rest is datgene waardoor wij ons vanaf de oprichting van onze partijen hebben willen laten leiden: *beginselpolitiek* in de vaste overtuiging dat ons het mandaat is toevertrouwd de schepping van onze Heer als goede rentmeesters te beheren. Dit is vandaag voor onze partijen de bijbelse opdracht, die in deze tijd een beklemmende actualiteit krijgt.

Wij kunnen ons niet verschuilen achter het ontbreken van voldoende betrouwbare cijfermatige voorspellingen, wanneer wij ons proberen te realiseren waartoe onze welvaartskoorts kan leiden. Niet alleen dreigen wij een onevenredig deel van de eindige voorraden grondstoffen voor ons op te eisen, maar door de milieuverwoesting worden ook de continue opbrengsten van het natuurlijke systeem aangetast. Beheer wordt hier wanbeheer en roofbouw. Het is huiveringwekkend wanneer wij ons een voorstelling proberen te maken van wat hier op het spel staat.

GEREDE TWIJFEL

Wij zullen een begin moeten maken met het omzetten van de huidige economische ontwikkeling in wat wij „werkelijke sociaal-economische vooruitgang” zouden willen noemen. Dat betekent, dat wij de economische ontwikkeling zullen moeten binden aan normen van milieubehoud, aan het conserveren van de grondstoffenvoorraad en aan het gezichtspunt van een rechtvaardiger internationale arbeidsverdeling. Het is niet te overzien welke gevolgen deze normering zal hebben voor de economische groei. Het is mogelijk dat de aldus geamendeerde economische ontwikkeling zich in een andere richting voortzet, maar het is ook denkbaar, dat de milieu- en grondstoffen-restricties zo ingrijpend moeten zijn, dat economische groei⁶ als zodanig onmogelijk wordt. De preciese effecten voor de economische groei behoeven wij ook niet op voorhand te weten, wanneer wij maar bereid zijn de mogelijke gevolgen van een beleid gericht op een genormeerde economische ontwikkeling te accepteren. Het zal daarbij met name gaan om de consequenties van een stagnerende of teruglopende economische ontwikkeling voor de verdelingsproblemen.

Wij plaatsen ons hiermee als christen-democratische partijen voor een politieke opgave die geen enkele kans van slagen heeft zonder een appèl op de gezindheid, het hart van de kiezers. Hier ligt naar onze opvatting een centrale invalshoek voor het gehele sociaal-economische beleid, dat wij vanuit een groeiende christen-democratie zullen moeten ontwerpen. Wij willen proberen in het hierna volgende hoofdstuk enkele aanzetten daartoe te geven.

⁶ Economische groei in de traditionele betekenis opgevat als toeneming van de productie van goederen en diensten.

IV. ENKELE INVALSHOEKEN VOOR EEN BELEID

Maatschappelijke orde

Centralisatie/decentralisatie

Voordat wij kunnen toekomen aan het bespreken van een aantal concrete beleidsmaatregelen, moet eerst de vraag aan de orde komen binnen welke maatschappelijke orde wij onze voorstellen willen doen. Het gaat hier om de vraag naar de omlijning van de overheidstaak en de ruimte die wij willen voorbehouden aan ons allen om in volle verantwoordelijkheid stelling te kunnen nemen in de kwesties die hier aan de orde zijn.

Misschien kunnen wij het aldus aangeven dat er een spanning is tussen enerzijds de tendens tot centralisatie van besluitvorming op een steeds hoger niveau, indien ingrijpende en verstrekkende beleidsmaatregelen worden gevraagd, en anderzijds de noodzaak van actieve maatschappelijke ondersteuning van zulk een ingrijpend beleid, die zonder decentralisatie van de besluitvorming moeilijk verkregen kan worden.

In dit spanningsveld komt de commissie-Mansholt,⁷ gelet op de aard en omvang van de problemen tot een pleidooi voor een verdere centralisatie bij de overheid van de besluitvorming. De „Blauwdruk voor overleving” concludeert, dat alleen een ver doorgevoerde decentralisatie de noodzakelijke veranderingen in gang kan zetten, omdat de mensen er zelf heel direct bij betrokken moeten zijn.

Waar staan wij nu zelf?

Wij zijn van mening, dat wij vanuit onze partijen het accent niet moeten leggen op een centralisatie van de besluitvorming bij de overheid. Allereerst, omdat wij vrezen dat het niet doeltreffend zal blijken te zijn: in een complexe samenleving als de onze zullen wij bemerken, dat met het louter centraliseren van zulke ingrijpende beslissingen de problemen niet worden opgelost. Het werk zal ons bij de handen afbreken.

Maar bovendien, en dit is van meer principiële betekenis, strookt deze opvatting niet met wat wij binnen onze partijen proberen aan te geven met het begrip 'verantwoordelijke maatschappij'. Dit betekent naar onze opvatting juist, dat wij er op uit zullen moeten zijn voor ons allemaal als het ware de ruimte

⁷ Advies van de „commissie van zes” aan het permanent overlegorgaan van PvdA, D'66 en PPR, februari 1972.

open te breken om metterdaad onze verantwoordelijkheid in deze levensvragen tegenover God en tegenover onze naaste te kunnen beleven.

Toegroeien naar verantwoordelijkheid

Vanuit onze partijen zullen wij met grote zorgvuldigheid herkenningpunten moeten aangeven die kenmerkend zijn voor dit streven. Wij willen ons beleid richten op het de mensen en hun organisaties de kans geven toe te groeien naar het heel bewust metterdaad beleven van deze nieuwe verantwoordelijkheden.

Een voorbeeld. Ook binnen onze partijen wordt wel beweerd dat men zich in de bedrijven niet druk kan maken over de maatschappelijke consequenties van het productieproces, vanwege de concurrentie. Naar onze opvatting zou de overheid hier juist op kunnen inspelen, bv. door het op termijn aangeven, aan welke milieu- en grondstoffennormen de productie moet voldoen. De onderneming kan gedurende de aangegeven termijn toegroeien naar de nieuwe verantwoordelijkheid met alle consequenties daarvan voor het productieproces.

Keuzeruimte zichtbaar maken

Ook op andere wijzen zullen wij moeten proberen keuzeruimten in de politiek en in de economie opnieuw zichtbaar te maken, zeker nu allerlei ontwikkelingen deze in feite hebben versluierd. Op macro-niveau houdt dit bv. in, dat wij binnen onze partijen het aandurven een duidelijke rangorde van problemen aan te geven. Wij zullen duidelijk moeten maken welke voor ons de hoofdpunten zijn en welke niet.

In dit verband is te overwegen, het Centraal Planbureau te vragen uit te zoeken welke aanwendingsmogelijkheden er zullen zijn wanneer wij ons bereid verklaren de eerstkomende jaren genoeg te nemen met het gelijk blijven van onze inkomens. Er worden dan keuzen zichtbaar gemaakt: bv. het handhaven van een evenwicht (of overschot) op onze betalingsbalans, waardoor voldaan kan worden aan de externe randvoorwaarde voor nationale experimenten met betrekking tot het normeren van de economische ontwikkeling. Wij kunnen de hulp aan de derde wereld opvoeren. Wij kunnen ook heel bewust kiezen, tussen een inkomensvermeerdering of een omzetting van extra ruimte in arbeidstijdverkortung. Dit zichtbaar maken van de ruimte om te kiezen is naar onze opvatting onmisbaar in een beleid dat een zo sterk beroep wil doen op het hart van ons volk.

Dit alles zal ook kunnen doorwerken in de economische beslissingen op micro-niveau. Wij bedoelen, dat ook op het micro-niveau van de economische beslissingen niet een versluiering in de hand mag worden gewerkt van de feitelijke keuzeruimte. In de praktijk doen we dat tot nu toe nog steeds wel, door niet alle kosten van de aanwending van schaarse produktiemiddelen in de prijs van produkten door te berekenen, bv. de prijs voor het vervuilen van

schone lucht, of van schoon water. Ook deze reële kostenfactoren zullen in rekening gebracht moeten worden. Heffingen kunnen de huidige prijzen opschroeven tot zg. maatschappelijk-integrale of schaduw prijzen. Wij komen hier in het vervolg nog op terug.

Inflatie

Wij hebben bepleit, vanuit onze partijen een appèl te doen op de kiezers om in te stemmen met een beleid gericht op het normeren van de economische ontwikkeling en de mogelijke consequenties daarvan voor de verdelingsvragen te accepteren. In dit hoofdstuk hebben wij geprobeerd deze lijn door te trekken naar ieders persoonlijke verantwoordelijkheid in deze levensvragen, die heel direct en persoonlijk onze beheersopdracht van de schepping raken. Dit beleid staat of valt met de mate van overeenstemming over de te volgen koers: ontbreekt de consensus dan zal dit in onze maatschappij vertaald worden in extra claims op een beperkte ruimte. De omvang van de inflatie die daardoor in gang wordt gezet, is een graadmeter voor de mate van overeenstemming tussen de verschillende groepen en van de mate waarin deze groepen vervolgens proberen de extra lasten op anderen af te wentelen.

De omvang van de inflatie geeft in deze zin de innerlijke spankracht van het stelsel aan: lukt het ons op grote schaal instemming te verkrijgen voor een beleid waarin de gevolgen worden geaccepteerd van een genormeerde economische ontwikkeling (ook m.b.t. de verdelingsvragen), dan zal het inflatieniveau afnemen. Lukt het ons niet, dan schuiven wij de problemen in feite van ons af en voor ons uit: de speelruimte die de inflatie-uitvlucht ons biedt, treft dan de welvaartschansen van de derde wereld en de na ons komende generaties. Daarmee zijn de sluimerende gevaren van ons huidige stelsel aangegeven: wanneer wij collectief de grote beheers- en verdelingsvragen ontlopen, kan het stelsel toch lange tijd strompelend overeind blijven.

Beleidsvoorstellen

Twee opmerkingen vooraf.

Allereerst zal een beleid, gericht op een genormeerde economische ontwikkeling, de structuur van onze samenleving niet onaantast laten. Herstructureren van onze economie, die vanwege macro-politieke overwegingen gewenst is, kan op het micro-niveau hard aankomen. Wij zien dan ook, dat bv. een zuiniger omgaan met schaarse grondstoffen verzet kan oproepen van banden-fabrikanten, die aandringen op afschaffing van de snelheidsbeperking omdat er minder slijtage van de banden is. Deze weerstand is heel begrijpelijk, omdat er mensen bij betrokken zijn die hun werkkring kunnen verliezen.

Het gaat hier om de spanning die voelbaar is tussen het macro- en het micro-niveau, die ons er echter niet van mag weerhouden met kracht het herstructureringsbeleid in te zetten. Daarbij zullen wij er natuurlijk wel zorg voor

moeten dragen, dat wij zoveel mogelijk gezamenlijk de lasten hiervan op ons nemen: omscholingsfaciliteiten, schadeloosstelling- en afvloeiingsregelingen.

Wij hebben de indruk, dat reacties zoals van de bandenfabrikanten op het micro-niveau in brede lagen van ons volk worden ondersteund, vanwege een diepgewortelde angst voor werkloosheid. Deze angst kan er toe leiden, dat elke economische bedrijvigheid vanwege de werkgelegenheid die daarmee wordt geboden iets onaantastbaars krijgt, ongeacht de mogelijke nadelige maatschappelijke effecten van het produktieproces. Hier raken wij de arbeids-ethiek, die gelet op wat in deze nota verder aan de orde wordt gesteld, naar onze opvatting een nieuwe betekenis kan krijgen. Wij zullen er binnen onze partijen niet aan kunnen ontkomen, om, gelet op de verschuivingen in onze opvattingen over economische ontwikkeling, ons te bezinnen op de vraag naar de huidige betekenis van de traditionele doelstelling 'volledige werkgelegenheid'.

In de tweede plaats moeten wij nog opmerken, dat een nationaal herstructureringsbeleid in feite niet mogelijk is. Wij zullen zeker de consequenties binnen EEG-verband moeten bezien, gelet op de concurrentie-positie van het Nederlandse bedrijfsleven. Toch zullen wij het ons niet té gemakkelijk mogen maken: wanneer het ons werkelijk ernst is, kan er altijd ruimte gemaakt worden voor een nationaal beleid.

Grondstoffen

Wij willen in een beleid, gericht op het afremmen van een toenemend grondstoffenverbruik, het volgende bevorderen.

1. Het uitsparen van schaarse grondstoffen door *vervanging* met minder schaarse grondstoffen.

2. Een *substitutie-effect* van grondstofvrije produkten naar grondstofarme produkten. Vervangingseffecten van produkten met een ruim grondstoffenbeslag naar produkten met een geringer beslag kunnen bevorderd worden door in dit opzicht dure produktvariëaties meer dan proportioneel te belasten dan zuinige produktvariëaties: een grote auto wordt niet alleen duurder, evenredig met het extra materiaal dat erin is verwerkt, maar deze auto wordt extra belast. Dit komt dus neer op een extra belasting per eenheid produkt, indien meer dan gemiddeld schaarse goederen worden aangesproken.

3. Een *efficiënt gebruik* van grondstoffen in bestaande productieprocessen: technische ontwikkelingen zullen hier verbeteringen in moeten kunnen aanbrengen als wij zien welke geringe efficiencyverbeteringen in de verhouding totale produktie — input grondstoffen, gedurende de afgelopen 20 jaar zijn verwezenlijkt. De efficiency in het gebruik van ijzer, mangaan en koper is de afgelopen jaren met 2 à 3% per jaar toegenomen, het nikkelverbruik per een-

heid produkt is constant gebleven en voor aluminium is zelfs een daling geïcijferd.

4. Een *verlenging van de levensduur* van produkten, bv. door een speciale heffing, die naar evenredigheid afneemt met de duurzaamheid van de produkten.

5. *Hercirculatie* van gebruikte grondstoffen (recycling). Nu al is bekend⁸ dat door de sterke prijsverhogingen van papier thans in ons land 30% van het papier wordt hergebruikt, 60% van het staal en 30% van het plastic dat in verpakkingsmateriaal is verwerkt. Voorts is bekend, dat 41% van het koper in de Westelijke landen wordt vervaardigd uit eerder gebruikt materiaal, 21% van het aluminium, 34% van het lood en 22% van het zink. Volledige hercirculatie is niet mogelijk, omdat gebruik van grondstoffen altijd een zekere slijtage tot gevolg zal hebben. Voorts moeten wij bedenken dat recycling energie kost. Vast staat in ieder geval dat recycling een enorme beperking kan inhouden van het grondstoffenverbruik en bovendien zal de milieuvervuiling erdoor afnemen.

Energie

In afwachting van de resultaten van de werkgroep Energie van de drie wetenschappelijke instituten van ARP, CHU en KVP willen wij hier benadrukken, dat onderzoek verricht zal moeten worden naar een *veilige en schone energievoorziening*. Het is in dit verband van het grootste belang, na te gaan of het mogelijk is de permanente stroom energie die het natuurlijk systeem oplevert (de zon, waterkracht, getijden, geothermische energie) meer en efficiënter dan thans aan te wenden. Opzet hiervan is in feite de tijd uit te sparen, die het natuurlijke systeem nodig heeft voor de vorming van nieuwe voorraden fossiele brandstoffen, door de zonne-energie en de daarvan afgeleide energie-bronnen direct bij het vrijkomen aan te wenden. Dit is voorts van fundamenteel belang voor het grondstoffen- en het milieuprobleem.

Voorts zal er nog veel te doen zijn om de *efficiency* in het gebruik van energie te bevorderen. Het vervoer verbruikt zeer veel energie. Een structurele beperking van het energieverbruik kan wellicht gevonden worden in een fundamentele herziening van het ruimtelijke orderingsbeleid (geografische concentratie van wonen, werken, recreëren). Het praktische beleid terzake van de energievoorziening op wat kortere termijn zal in verband met al dit onderzoek gericht moeten zijn op het overbruggen van een overgangsfase:

1. afremmen van de groei van het energieverbruik,
2. nadere bezinning over de voortgang van de kernenergie.

⁸ Zie *Werk voor de toekomst*, Stichting Maatschappij en onderneming, 's-Gravenhage 1973.

ad 1. Een progressief oplopend tarief zal het gebruik moeten afremmen in plaats van het huidige degressieve tarief dat een stimulerend effect heeft. De ruimteverwarming kan veel besparing opleveren (bouwvoorschriften wijzigen, stimuleren aanbrengen isolatie-materiaal), evenals airconditioning (vergunning?). Een extra heffing is mogelijk bij een meer dan gemiddeld energieverbruik per eenheid produkt. Bovendien: 'total energy' biedt wellicht mogelijkheden.

ad 2. Kernenergie blijft niet zonder grote risico's zolang voor een aantal belangrijke problemen nog geen oplossing is gevonden. Het is eens te meer noodzakelijk het onderzoek naar meer veilige vormen van energievoorziening met kracht ter hand te nemen. In de tussentijd zal een restrictief toelatingsbeleid van kernenergiecentrales op wat langere termijn nog enige spelingsruimte voor een beleid kunnen geven, wanneer het onderzoek naar andere energiemogelijkheden resultaten gaat opleveren.

Milieu

De overheid zal de grenzen moeten aangeven van toelaatbare milieuvervuiling gelet op het afbreekbare vermogen van de natuur. Er zal een verbodswetgeving moeten komen voor milieuvervuiling die onherstelbare schade aanricht. In minder ernstige situaties kunnen heffingen worden overwogen. Het extra kosteneffect van de heffingen zal wellicht de research in het bedrijfsleven kunnen stuwen in de richting van de nieuwe technologieën, die meer rekening houden met de nieuwe vervuilingnormen en het inkomenseffect voor de overheid stelt haar in staat zuiveringsinstallaties aan te leggen.

Het kan voorts zeer effectief zijn beperkende bepalingen op termijn aan te geven: bv. over 5 jaar mag die bedrijfstak niet meer vuil lozen dan een x hoeveelheid. Per bedrijfstak of per regio is het dan mogelijk in overleg (ter voorkoming van concurrentievervalsingen) de nodige veranderingen in het productieproces aan te brengen. De controle op de naleving zou georganiseerd moeten worden (centrale milieuinspectie?). Hierbij past bovendien een actief vervolgingsbeleid.

Het is bovendien van groot belang dat ongerepte natuurgebieden in stand worden gehouden in verband met de studie van de natuurlijke ecologische relaties, het reservoir van genetisch materiaal en het behoud van het natuurlijke vermogen van de biosfeer om afvalstoffen af te breken.

Derde wereld

De hierboven beschreven aanzetten voor een beleid zullen de structuur van onze economie niet onberoerd laten. Dit enorme herstructureringsproject zal, als het slaagt, heel fundamenteel onze bedrijvigheid beïnvloeden. Maar wij zullen dit niet mogen doorvoeren, zonder ons terdege rekenschap te geven

van de belangen van de arme landen, die zeer gebaat zijn bij een beleid gericht op herstructurering in de geïndustrialiseerde landen.

De vraag in welke mate het ombuigen van de economische bedrijvigheid in de industrielanden aansluiting kan vinden in de belangen van de derde wereld blijft moeilijk te beantwoorden. Wij moeten hier volstaan met het uitspreken van de bereidheid, dat wij de mogelijke gevolgen van het verwezenlijken van beide beleidsdoeleinden accepteren.

Concreet zal dit moeten betekenen, dat wij streven naar een betere wereld-arbeidsverdeling vanuit de overtuiging, dat een deel van de economische activiteit in de rijke landen beter in de arme landen tot ontwikkeling gebracht kan worden.

De grote moeilijkheid hierbij is o.m. dat nationale, politieke en sociale overwegingen het streven naar een optimale mondiale arbeidsverdeling zullen doorkruisen; sociale, omdat wij bv. onze boeren een goed bestaan willen verzekeren en politieke, omdat elk land (of blok van politiek aaneengesloten landen) nog steeds de neiging zal hebben te streven naar autarkie, teneinde bij internationale conflicten economisch zo min mogelijk afhankelijk te zijn van andere landen. Zeker de landbouw is dan een vitaal onderdeel in het streven naar een zo groot mogelijke economische zelfstandigheid. Het is moeilijk in te zien, dat de rijke landen bereid zullen zijn er aan mee te werken economisch meer afhankelijk te worden van potentiële tegenstanders.

De oliecrisis van de afgelopen maanden heeft aangetoond, dat er wrijvingen kunnen ontstaan wanneer landen in toenemende mate economisch afhankelijk worden van elkaar en deze landen in politieke zin elkaar weinig te zeggen hebben, of politieke verschillen van mening hebben. Wij zullen deze spanningen sterker voelen naarmate de verschillen in welvaartsontwikkeling tussen de handelspartners groter zijn.

In onze opvatting zullen onze internationale economische betrekkingen meer dan voorheen ingebed moeten worden in een totaal buitenlands beleid, waarin naast politiek-militaire overwegingen recht wordt gedaan aan een gewenste mondiale economische en sociale ontwikkeling.

In de praktijk van het traditionele veiligheidsbeleid, zal dit ons voor de op-gave plaatsen, een synthese te bewerkstelligen tussen ons voornamelijk op politieke en militair-strategische overwegingen gebaseerde oost-west beleid en een politiek, die erop uit is om de tot nu toe vooral sociaal-economisch gekwalificeerde noord-zuid tegenstellingen te overbruggen. Een mondiaal veiligheidsbeleid zal aan staatkundige, militaire, economische en sociale aspecten in hun onderlinge verband recht moeten doen.

Op deze wijze zullen wij de spontaan en veelal te geïsoleerd gegroeide economische betrekkingen politiek moeten begeleiden, dat wil zeggen: waar-

deren naar normen van rechtvaardigheid en gerechtigheid. Dit betekent, dat wij, ervan uitgaande dat de politieke betrekkingen bij de economische zijn achtergebleven, de politieke samenwerking in overeenstemming willen brengen met de economische. Wij hopen, dat op deze wijze stapje voor stapje gebouwd kan worden aan een internationale rechtsorde, waarin meer recht wordt gedaan aan de claims van de arme landen op een evenredig deel van de rijkdommen van de aarde.

Hier ligt in onze opvatting een belangrijk studieobject voor de sociaal-economische secties in samenwerking met de secties internationale politiek.

Onderzoek

De overheid zal onderzoek naar de mogelijkheden van een kringloop-economie zelf ter hand moeten nemen en elders bevorderen. Dat betekent onderzoek naar de technische mogelijkheden van hergebruik van metalen, het verduurzamen van produkten, het exploiteren van permanent beschikbare energiebronnen. Voorts is onderzoek naar miniaturisatie te overwegen: het verkleinen van het beslag op schaarse grondstoffen per eenheid produkt.

Landbouwkundig onderzoek gericht op minder schadelijke en gemakkelijker afbreekbare kunst(mest)stoffen ter verhoging van de opbrengsten kan catastrofes en een welhaast onvermijdelijke confrontatie van milieueisen en een gewenste wereldvoedselproduktie misschien voorkomen. Onderzoek naar mogelijke klimatologische veranderingen als gevolg van de thermische vervuiling is van levensbelang, gelet op de gevaren die wij lopen schade te berokkenen aan onze enige permanente energiebron: de zon.

Research naar arbeidsintensieve technologieën in plaats van onderzoek naar arbeidsbesparende technologieën kan zowel van belang zijn voor grondstoffen-, energie- en milieuproblematiek als voor de enorme werkloosheid die thans in de derde-wereldlanden dreigt. Onderzoek ook naar de zg. intermediate en soft technology: technieken die rekening houden met de nieuwe schaarstevoelhoudingen en ook — van belang voor de ontwikkelingslanden — met een niet of nauwelijks geschoold arbeidspotentieel.

V. CONSEQUENTIES VAN HET BELEID

De kern van ons betoog tot nu toe is, dat wij, uitgaande van een gerede twijfel over een goede afloop van de huidige ontwikkelingen, de economische ontwikkeling, voorzover die gericht is op de uitbouw van het westerse welstandsniveau, willen binden aan normen van milieu-behoud, het conserveren van de grondstoffenvoorraad en een rechtvaardiger internationale arbeidsverdeling.

Wij stelden, dat de gevolgen van deze restricties niet geheel te overzien zijn: het is denkbaar dat de groei zich in een andere richting voortzet, maar het is evenzeer mogelijk, dat er in 't geheel geen groei van bijvoorbeeld de consumptiegoederen meer zal zijn.

Wij spraken ons er over uit, dat afgezien van deze onzekerheid over de uiteindelijke effecten van het amenderen van de economische ontwikkeling, de norm van het als een rentmeester bewerken en bewaren van de schepping ons ertoe verplicht deze consequenties hoe dan ook te accepteren. Doen wij dat niet, dan nemen wij meer dan ons toekomt.

Tot nu toe hebben wij in hoofdzaak beschreven, vanuit welke gezichtspunten wij de economische ontwikkelingen willen benaderen en welke verantwoordelijkheden daarin op ons afkomen. Een concretisering van de mogelijke gevolgen hiervan is tot nu toe achterwege gebleven.

Wij willen het ons echter niet te gemakkelijk maken: wat kunnen deze consequenties inhouden voor de politieke praktijk van alle dag?

Zonder dat wij pretenderen in staat te zijn om — bij zovele onzekere factoren — een afgeronde kwantitatieve analyse te geven van deze effecten, willen wij toch proberen heel globaal, bij wijze van indicatie, de ontwikkeling van enkele kerngegevens in hun onderlinge verband te bezien.

Verdeling

Bij alle onzekerheid over de preciese omvang van een geamendeerde economische ontwikkeling hebben wij tenminste één zekerheid: de consequenties van het hierboven bepleite beleid zullen spanningen oproepen met tal van traditionele gegadigden, die terzake van de verdeling menen op de oude voet te kunnen voortgaan. Wij zullen derhalve heel duidelijk en zonder dilemma's te versluieren, moeten aangeven welke keuzen wij willen maken en door welke overwegingen wij ons daarbij laten leiden.

Stel, dat wij er de komende jaren van uit moeten gaan, dat het bruto nationaal produkt (bnp) jaarlijks met slechts 3% toeneemt.

Deze schatting is wellicht nog te optimistisch, wanneer een herstructurerings-

GEREDE TWIJFEL

beleid in gang wordt gezet overeenkomstig onze wensen omtrent het milieu- en grondstoffenbehoud en een rechtvaardiger internationale arbeidsverdeling.

Allereerst moeten wij nagaan wat hiervan voor de komende jaren beschouwd mag worden, voor binnenlandse besteding beschikbaar te zijn. M.a.w.: welk beslag legt de ruilvoetverslechtering op de groei?

Wij willen, gelet op de betekenis hiervan voor de ontwikkelingskansen van grondstoffenproducerende derde-wereld-landen, van onze groeiende ruimte jaarlijks 0,5% reserveren voor deze ruilvoetverslechtering. Dit betekent, dat aldus in onze cijferopstelling 2,5% overblijft.

Bij ongewijzigde voortzetting van het huidige beleid wordt deze ruimte al onmiddellijk voor de helft toegewezen aan de collectieve sector, a.g.v. het feit, dat ongeveer 50 cent van elke gulden wordt uitgegeven aan belastingen en premies voor de sociale verzekeringen. Bij ongewijzigd beleid zal de beleidsruimte derhalve slechts 1,25% zijn.

Gelet op het in deze nota bepleite beleid, willen wij hiervan in ieder geval 0,5% reserveren voor extra investeringen voor milieuzuivering en recycling.

Op deze wijze blijft er slechts 0,75% beschikbaar als extra ruimte voor de overheidssector, de sociale verzekeringen en de particuliere sector.

Wanneer wij ons realiseren welke zwaarwegende verlangens op het terrein van de sociale verzekeringen nog gerealiseerd moeten worden, dan zullen wij er niet aan ontkomen op een of andere wijze extra ruimte hiervoor vrij te maken. Bovendien lijkt het ons niet verantwoord, gelet op o.m. de inspanningen tot herstructurering die van het bedrijfsleven gevraagd zullen worden, de totale particuliere sector elke extra ruimte te onthouden.

Wat houdt dit in voor de collectieve sector?

Collectieve sector: herwaarderen

Het is niet moeilijk in te zien, dat deze geringe groeipercentages ons voor de noodzaak plaatsen de herwaardering van bestaande en nieuwe collectieve uitgaven veel serieuzer in overweging te nemen dan onder vorige kabinetten werd gedaan. Hier ligt in onze opvatting zowel in de overheidssector als in de sfeer van de sociale verzekeringen, een politieke opgave van de eerste orde voor politieke partijen, het kabinet en de sociale partners.

Het blijkt steeds weer, dat elk kabinet hier grote moeite mee heeft. Enerzijds is dat begrijpelijk, omdat het zich bij een onzorgvuldig beleid terzake, heel gemakkelijk kan vervreemden van groeperingen in ons volk. Niettemin is het volstrekt duidelijk, dat het kabinet zichzelf alle ruimte ontnemt voor het voeren van een eigen beleid, wanneer niet voortdurend de bestaande uitgaven worden gezien tegen de achtergrond van alle veranderingen die zich in een snel tempo in onze samenleving voordoen.

Steeds weer opnieuw zal het kabinet bestaande uitgaven tegen mogelijke

nieuwe uitgaven moeten kunnen afwegen om daarmee, natuurlijk met inachtneming van een gewenste continuïteit in de overheidszorg, slagvaardig op nieuwe ontwikkelingen te kunnen inspelen.

Het is zeer ongewenst wanneer op dit terrein dogmatische stokpaardjes worden bereden.

Natuurlijk zal elk kabinet de zwaksten in onze samenleving in bescherming moeten nemen. Maar dat blijkt in een dynamische welvaartsmaatschappij als waarin wij leven, gelukkig, veel minder een constante groepering te zijn dan men ons dikwijls wil doen geloven. En wat voor de positie van groepen geldt, geldt in versterkte mate voor concrete overheidsmaatregelen, die daarop betrekking hebben.

Intussen realiseren wij ons terdege, dat het politieke moed vereist om bestaande uitgaven te snoeien teneinde nieuwe mogelijk te maken. Maar het is onvermijdelijk. Niet alleen om daarmee metterdaad de gelden vrij te krijgen voor de noodzakelijke nieuwe uitgaven. Wat wellicht nog belangrijker is, is dat met een krachtig beleid gericht op herwaardering het morele gezag verworven kan worden dat onmisbaar zal blijken te zijn voor het voeren van een beleid, zoals dat in deze nota is uiteengezet. Wij hopen, dat aldus eveneens de particuliere sector nieuwe impulsen kan ontvangen teneinde gezamenlijk de grote uitdagingen van deze tijd het hoofd te kunnen bieden. Dit zal ons beter afgaan, naarmate wij erin zullen slagen om, ondanks alle restricties die wij in het productieproces willen inbrengen, toch een belangrijke toeneming van de arbeidsproductiviteit te realiseren.

Particuliere sector

Inmiddels blijkt tevens, dat in onze cijferopstelling slechts een betrekkelijk geringe toename mogelijk zal zijn in de reële groei van de totale particuliere sector: de loon- en overige inkomens.

Binnen de particuliere sector lijkt ons een gelijkblijven van de totale vrij besteedbare looninkomens onvermijdelijk, wanneer wij nog enige ruimte willen vrijmaken voor een noodzakelijke toeneming van de investeringen, gelet op o.m. de verscherpte concurrentieverhoudingen en het extra beslag dat milieu- en grondstoffennormen op het productieapparaat zullen leggen.

Wij zijn echter wel van mening, dat er binnen de totale vrij besteedbare looninkomens, nog herverdeling zal moeten plaatsvinden. De eerlijkheid gebiedt ons echter wel op te merken, dat de mogelijkheden hiertoe niet overschat mogen worden.

Voorts verdienen in onze opvatting andere looninkomens dan de vrij besteedbare, zoals winstdelingsregelingen, spaarloon etc. opnieuw de volle aandacht te krijgen.

Ondanks deze extra ruimte voor de laagste inkomensgroepen, zullen velen menen, dat de consequentie van de zg. nullijn voor de groei van de totale vrij besteedbare looninkomens in feite de gehele cijferopstelling op losse schroeven

zal zetten, omdat ons volk dit niet zal accepteren.

Het is juist, dat in ons systeem de realiteitswaarde van onze cijferopstelling uiteindelijk wordt bepaald door de bereidheid deze laatste consequentie te aanvaarden. Maar in onze opvatting zal een confrontatie van de in deze nota bepleite kernpunten van het beleid met de geringere ruimte die hiervoor beschikbaar komt, ons ertoe verplichten heel duidelijk uit te spreken, dat bij een afweging van alle zaken die om de voorrang strijden, het vergroten van de vrij besteedbare looninkomens niet onze eerste en voornaamste zorg is. De nullijn in deze zin beschouwd is geen doelstelling op zichzelf, maar zal indien de veronderstellingen met betrekking tot de cijfers juist blijken te zijn, de consequentie moeten zijn van een beleid zoals dat in deze nota is bepleit.

Wij beseffen, dat het metterdaad accepteren hiervan de sleutelkwestie is voor de overlevingskansen van dit beleid. Dan zal moeten blijken wat dit beleid ons uiteindelijk waard is. Maar dan zal tevens kunnen blijken, dat het ons als christen-democratische beweging te doen is om een politieke opdracht, waarvan wij op voorhand weten dat wij geen enkele kans van slagen hebben zonder een appèl op de gezindheid, op het hart van de kiezers. Wij zijn ervan overtuigd, dat het op het sociaal-economisch terrein in toenemende mate onmogelijk zal blijken met min of meer technische deeloplossingen de problemen het hoofd te bieden. Tal van ontwikkelingen wijzen uit, dat van ons primair *politieke keuzen* gevraagd zullen worden.